

PAPER DETAILS

TITLE: Onuncu Yilinda Birlesmis Milletler Engelli Kisilerin Insan Haklari Sözlesmesi ve Sözlesme Ruhu

AUTHORS: Elif ÇELİK

PAGES: 219-246

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/416306>

ONUNCU YILINDA BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ENGELLİ KİŞİLERİN İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE SÖZLEŞME RUHU

DOI: 10.21492/inuhfd.239943

Elif ÇELİK*

ÖZET

Bu çalışma, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmesinin üzerinden on yıla yakın bir süre geçen Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ne (CRPD) yönelik kısa bir değerlendirmeyi ve Sözleşme çerçevesinde engellilerin insan hakları yaklaşımında son yıllarda gelinen noktayı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Literatürde bir “paradigma değişikliği” olarak adlandırılan Sözleşmeye bu özelliği sağlayan unsurlar bilhassa vurgulanmaya değer olduğundan, çalışma kapsamında Sözleşmenin ruhu olarak ifade edilebilecek bu prensiplerden öne çıkanların neler olduğu ve söz konusu prensiplerin gerek Sözleşme metni ve maddelerinde, gerekse uygulamada nasıl yorumlandığı ve hayat bulduğu konu edinilecektir.

Anahtar Sözcükler: BM Engelli Hakları Sözleşmesi, İnsan Hakları, Engellilik

THE UN CONVENTION ON RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES IN A DECADE AND THE SPIRIT OF THE CONVENTION

ABSTRACT

This study aims to display the brief evaluation of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), which has been adopted by the UN General Assembly for almost a decade ago, and to demonstrate the current stage reached regarding the human rights of persons with disabilities in line with the Convention. Since it is at most importance to emphasize those key principles which provide the distinct feature of the Convention which is phrased as a “paradigm shift”; the purpose of the study is to touch on these leading principles which could be identified as the soul of the Convention and to see how these principles are interpreted and realized through the Convention text, articles and practice.

Keywords: UN Convention on the Human Rights of Persons with Disabilities, Human Rights, Disability

*Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Giriş

Geride bıraktığımız on yılda, uluslararası insan hakları tartışmaları ve hukukunda görünürlük kazanan gruplardan biri de engelliler olmaktadır. Tarihsel açıdan oldukça geç beliren bu görünürlükte rol oynayan önemli nedenlerden biriye, konuya ilişkin yürürlüğe giren uluslararası bir sözleşmenin varlığıdır. *Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi* olarak anılan Sözleşme bugün engelli kişilerin insan haklarına yaklaşımda sıklıkla bir “paradigma değişikliği” olarak ifade edilmektedir. Öte yandan, konuya ilişkin bir uluslararası sözleşmenin varlığı ve uluslararası toplumca kabulünün, bundan böyle bir hak öznesi olarak ele alınacak engelli kişiler bakımından karşılaşılan çok boyutlu insan hakları sorunlarını bertaraf etmek konusunda etkin olup olmayacağı sorusunun cevabı, her şeyden önce Sözleşmeyi hayata geçiren ruh ve prensiplerin anlaşılmasından geçmektedir.

Bu bakımdan bu çalışma, engelli kişilerin insan haklarının bugününü ortaya koyarken, yakın geçmişten yola çıkarak, paradigma değişikliğine konu olan yaklaşımdaki farkın altını çizmeye çalışmakta ve bu anlamda üç önemli başlığı konu edinmektedir. Başlıklardan ilki, engellilik ve insan hakları hukuku arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin yakın bir tarihini serimlemekte ve günümüzde geline noktaı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunu takip eden başlık, engellilik kavramına ilişkin olası bir tanımın tarihçesi ve bugününü ortaya koyarken bu değişimin Sözleşme açısından öneminin altını çizmek bakımından önem taşımaktadır. Son olarak üçüncü başlık, Sözleşmeye yön ve ruh veren kimi kavramları ele almakta ve kavramların Sözleşmeyle ilişkisini ortaya koymaktadır.

1. Engellik ve İnsan Hakları İlişkisi

Engellilik¹ olgusuna ilişkin betimlemeler, konunun geç idrak edilmiş önemine de vurgu yapmak adına, çoğu kez bir istatistikle başlar. Buna göre Dünya Sağlık Örgütü, geride bıraktığımız on yıla kadar bu oranı dünya nüfusunun yüzde onu olarak belirlemektedirken, Örgütün daha

¹ Bu yazıda ‘sakat’ yerine ‘engelli’ ifadesinin tercih edilmesindeki en önemli motivasyon, insan hakları literatürü ve bilhassa konu edinilen uluslararası sözleşmenin Türkçeleştirilmesinde engelli sözcüğüne başvurulmuş olmasıdır. Yarattığı olumsuz çağrışım ve salt kişinin sakatlığı üzerine yüklediği anlama rağmen, sosyal bilimler alanında ve kimi aktivistler tarafından özellikle politik bir vurgu barındırıyor olması nedeniyle ‘sakatlık’ ifadesinin tercih edilir bulunduğunu belirtmekte fayda vardır. Öte yandan çalışmanın doğası ve konu edinilen grubun heterojen yapısı bakımından bu yazı dahilinde engelli ifadesine başvurulması daha uygun bulunmuştur.

yakın tarihli raporlarında bu oranın yüzde on beşlere vardığı görülmektedir². 2011 tarihli Dünya Engellilik Raporu, söz konusu artışın nedeni olarak yaşlanan dünya nüfusu ve hızla artan hastalıkların varlığı bir yana, aynı zamanda genişleyen ve yeni bir boyut kazanan engellilik tanımının da rol oynadığını ifade etmektedir³. Rakamların da ortaya koyduğu bu gerçek, engellilerin dünyanın en büyük azınlık grubunu oluşturduğudur. Benzer çalışmaların ortaya koyduğu şaşırtıcı olmayan bir diğer noktaysa, engellilik ve yoksulluk arasındaki ilişki ve buna paralel olarak kalkınmakta olan ülkelerdeki engelli nüfusun sayıca fazlalığıdır. Buna göre engelli kişilerin yüzde sekseni kalkınmakta olan ülkelerde yaşayan kimselerdir⁴. Engellilik ve yoksulluk; engellilik ve cinsiyet; engellilik ve eğitim benzeri ilişkileri inceleyen pek çok rapor ortaya koymaktadır ki, söz konusu faktörlerin birbiriyle etkileşimi sonucu engellilik, kendi başına bir durum olmakla kalmayıp etkileşime uğradığı spesifik grup ya da içerik bağlamında birden fazla dezavantajlılık durumuna ve çoklu kırılganlıklara sebebiyet verebilen bir etkidir.

Tarih boyunca engelliler kendileri gibi kırılgan gruplar olan kadınlar, çocuklar, siyahlar, cinsel azınlıklar veya yabancıların maruz kaldığı toplum dışına itilme, ayırmacılık, damgalanma, hak öznesi olarak kabul görmeme gibi pratiklerinin doğrudan ve dolaylı muhatabı olmuş ve her bakımdan diğerlerine göre “daha az” insan olarak görülmüşlerdir⁵. Bu anlamda engelli kişiler özelinde sterilizasyondan, ötenaziye varan pek çok uygulama hâlen varlığını korumaktadır⁶. Bu durumun tarihteki çarpıcı örneklerinden biri Nazi Almanya’sı öjeni politikaları olmakla birlikte⁷ güncel biyoetik tartışmalara konu olan “genetik seçim” ve benzeri

² World Report on Disability, WHO, 2011, s. 44.

³ http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report/en/ (Erişim tarihi: 05.04.2016)

⁴ Factsheet on Persons with Disabilities, UN-ENABLE, bkz: <http://www.un.org/disabilities/documents/toolaction/pwdfs.pdf> (Erişim tarihi: 05.04.2016)

⁵ Fredman, Sandra: “Disability Equality: A Challenge to the Existing Anti-Discrimination Paradigm”, in *Disability Rights in Europe*, Oxford, 2005, s. 201.

⁶ Shakespeare Tom, *Questioning Prenatal Diagnosis, Disability Rights and Wrongs*, Routledge 2006 s.86.

⁷ Theresia Degener, ‘Disabled Persons and Human Rights: The Legal Framework’, *Human Rights and Disabled Persons*, Kluwer Academic Publishers Group, The Netherlands, 1995, s. 9.

uygulamalar, konunun günümüz dünyasındaki görünümünden biri olarak ele alınabilir⁸.

Eğitimden sağlığa, sosyal ve ekonomik pek çok düzenlemenin gerisinde bırakılmanın yanı sıra, toplumsal sürece katılım yönündeki demokratik haklar ve en temel insan haklarından mahrum bırakılan engelliler, bir insan hakkı öznesi olarak algılanmaya başladıkları döneme kadar, ancak vicdani duygularla üzerinde durulan hayırseverlik faaliyetlerinin konusu olmak durumunda kalmışlardır. Engelli insanları özne olmaktansa nesne konumuna indirgeyen bu yaklaşımın henüz geride kaldığını söylemekse güçtür. Örnekte Türkiye açısından, kavramın global düzeyde insan haklarıyla olan ilişkisinde varılan nokta ve imzalanan uluslararası sözleşme bir yana, söz konusu “yardım eli uzatma” biçimindeki yaklaşım, gerek bireysel algılar gerekse sosyal politikalar açısından devam edebilmektedir⁹. Bilhassa siyasi partilerin konuyu bir propaganda malzemesi olarak ele almaları ve bu doğrultuda ilgili kamu kurumlarının konuyu ele alış ve düzenleyişlerindeki saik, konunun zihinlerde değişime uğramasının salt hukuki değişikliklerle yeterli olamayacağının da bariz bir göstergesidir¹⁰.

Bu kısa tablo, konunun uluslararası insan hakları hukuku bakımından nasıl ve neden önem taşıdığı sorusunu açık kılmak adına sınırlı bir başlangıç olarak ele alınabilir. Engellilik kavramının insan hakları ile ilişki içinde kullanılması ise son yirmi yılda görünürlük kazanan bir olgudur¹¹. Gerçekten de modern insan hakları korumalarının İkinci Dünya Savaşı sonrasında hareket kazandığı düşünülürse, engelli

⁸ Solberg, B.: “Prenatal Screening for Down Syndrome: Why We Shouldn’t Be Arguing About Disability”, Routledge, 2009

⁹ Bu konuda Türkiye’de engellilik alanında faaliyet gösteren iki farklı sivil toplum kuruluşunun duruşunu vatandaşlık kavramı özelinde irdelleyen bir çalışma için bkz. Dikmen Bezmez/Sibel Yardımcı: “In search of disability rights: citizenship and Turkish disability organizations”, *Disability & Society*, 25:5, 2010, 603-615, DOI: 10.1080/09687599.2010.489312

¹⁰ Engelliğe ilişkin algıyı Türkiye üzerinden ortaya koyan bir çalışma için bakınız: Yardımcı, Sibel/Bezmez,Dikmen: “Muhtaç” ile “vatandaş” arasında: Türkiye’de sakat özneliği üzerine bir tartışma, *Toplum ve Bilim Dergisi* (126), 2013.

¹¹ 1984 yılında Ekonomik ve Sosyale Konsey insan hakları ve engellilik ilişkisini araştırmak üzere Mr. Leandro Despouy’u atadı. 1988 yılında yayınlanan rapor için bkz: Despouy, Leandro: “Human Rights and Disabled Persons”, *Human Rights Study Series*, No 6, UN Sales no E92XIV <http://www.un.org/esa/socdev/enable/dispaperdes0.htm> (Erişim tarihi: 5 Nisan 2016)

bireylerin dezavantajlı kategoriler arasında en son yerini alan gruplardan biri olduğu ortadadır. Esasen engellilik olgusu Birleşmiş Milletler'in gündemine 1970'li yıllarda girmiş ve iki farklı *soft law* belgesiyle konunun haklar ve eşitlikle ilişkisi ele alınmaya çalışılmıştır. Öte yandan bu belgelere hakim olan ruh, bugün gelinen noktada engelli kişileri aktif birer hak öznesi olarak ele alan hak temelli anlayışın görece uzağındadır¹².

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1981 yılını tam ve eşit katılım temasıyla Uluslararası Engelliler Yılı (IYDP)¹³ kabul etmesinin ardından Kurul, global bir strateji olarak 1982 yılında bir Dünya Eylem Planını¹⁴ benimsemiş ve 1983 ve 1992 yılları arası "Engelli İnsanların On yılı" (World Decade of Disabled Persons)¹⁵ olarak anılmıştır. 1993 yılında oluşturulan "Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities" belgesi ise Genel Kurul tarafından atılmış dönüm noktası niteliğinde diğer bir adımdır. Zira engellilik ve insan hakları arasında kurulan ilişki ve dil bakımından, hukuki bağlayıcılığı olmayan bu belge, engelli kişileri birer hak öznesi gören anlayışa yakın olup, devletleri ahlâki ve politik sorumluluk almaya davet eden bir belge niteliğindedir¹⁶.

Engelliliğin bir "insan hakkı meselesi" olduğunun Birleşmiş Milletler Özel Raportörü Bengt Lindqvist tarafından uluslararası kamuoyunda ilan edilmesinin ardından¹⁷ bu yönde atılan en önemli adım şüphesiz konuya ilişkin 2006 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi olmuştur. Hazırlıklarına 2001 yılında başlanan Sözleşme, gerek engelli derneklerinin, gerek bireylerin, gerekse sivil toplumun ciddi katılımıyla beş yıl içinde tamamlanmıştır. 2006 yılının Aralık ayında BM Genel Kurulunca kabul edilerek, 2007 yılı Mart ayında Seçmeli Protokolü ile birlikte imzaya açılan ve 3 Mayıs 2008 tarihi itibarıyla yeterli katılımcı sayısına ulaşarak yürürlüğe giren

¹² 2856 (XXV1) 20 Aralık 1971 ; 3447 (XXX) 1975

¹³ A/RES/36/77, 1981

¹⁴ A/RES/37/53, 1982

¹⁵ A/RES/39/26, 1984

¹⁶ A/RES/48/96 (1993)

¹⁷ Bengt Lindqvist'in 2000 yılında Rio de Janeiro'da yaptığı konuşma. Aktaran: Quinn Gerard / Degener Theresa , Human Rights and Disability: The current use and future potential of United Nations human rights instruments in the context of disability, Geneva, 2002, s.13

Sözleşme, üye ülkeler tarafından beklenenin ötesinde bir ilgiyle karşılanmış ve kısa sürede büyük bir katılımcı sayısına ulaşmıştır.¹⁸ Günümüz itibariyle Sözleşme 160 imzacı ve 162 katılımcı sayısındadır.¹⁹ Türkiye Sözleşmeyi 2007 yılında imzalayarak 2009 yılında onaylamıştır.²⁰ Sözleşme aynı zamanda Avrupa Birliği'nin, hukuki bir kişilik sıfatıyla tarihte taraf olduğu ilk uluslararası sözleşme olma özelliğini taşımaktadır.²¹ Bu anlamda Sözleşme, uluslararası alanda olduğu kadar bölgesel insan hakları koruma sistemlerinde de etkin olmaya başlayarak, yakın zamanda AİHM kararlarında atıfta bulunulan bir özellik kazanmıştır.²² Engellilere ilişkin kendinden önce var olan uluslararası *soft law* belgelerinin aksine hukuki bir bağlayıcılığa sahip olan Sözleşme, insan hakları alanındaki temel Birleşmiş Milletler sözleşmelerinde izlenen bir mantıkla kurgulanmıştır. Bu bakımdan, diğer BM insan hakları sözleşmelerinde de mevcut olduğu üzere, söz konusu sözleşmenin uygulanmasının gözetiminden sorumlu bir komite mevcuttur. Komite, periyodik raporları incelemek ve donatılmış diğer görevlerle sözleşmenin gidişatını gözetmek haricinde, Ek Protokol aracılığıyla bireysel ve toplu şikâyetleri inceleyebilme görevi de görmektedir.²³ Komiteye yapılan bireysel ve toplu şikâyetlerin sonuçlarına ilişkin kararların taraf Devletler üzerinde hukuki bir bağlayıcılığı olmasa da taraf Devletler, Komitenin bireysel ve toplu şikâyetleri inceleyebilme yetkisini kabul ederken, kendilerine yapılacak tavsiyeleri dikkate almakla yükümlü olduklarını vaat etmişlerdir.

Büyük bir ilgi ve katılımın odağı olan Sözleşmenin taraf Devletlere yüklediği yükümlülüklerin kavranışı ve ulusal hukuk düzenlemelerinin ve ulusal insan hakkı kültürlerinin Sözleşmenin standartlarıyla ne denli uyumlu olabileceği sorusuysa henüz belirsizliğini korumaktadır.²³

¹⁸ https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=IV15&chapter=4&lang=en (Erişim tarihi: 5 Nisan 2016)

¹⁹ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>

²⁰ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-4_en.htm (Erişim: 5 Nisan 2016)

²¹ Örneğe, Stanev/Bulgaristan davasına ilişkin kararın 72, 73 ve 244. paragrafları bu durumu ortaya koymaktadır

[http://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"appno\":\"36760/06\"},\"itemid\":\"001-116498\"}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)

²² <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/OptionalProtocolRightsPersonsWithDisabilities.aspx> (Erişim: 5 Nisan 2016)

²³ Bu anlamda Komite'nin incelediği devlet raporları bu durumu doğrular niteliktedir. Henüz ulusal düzlemde terminolojinin ve engellilik tanımının dahi Sözleşmeyle uyum halinde olmadığı görülebilmektedir. Buna örnek olarak 2015 tarihli Ukrayna ve

Özellikle gelişmekte olan ülkeler bakımından gerek yeterli bilinç gerekse hukuki alt yapıdan yoksun olarak ve ancak sempatiyle karşılandığı düşünülebilecek sözleşmeye ilişkin Birleşmiş Milletler Engellilik ve İnsan Haklarından sorumlu özel Raportörü Lindqvist'in söylediği şu ifade oldukça yerindedir:

“Pek çok insana, politikacıya ve diğer karar verme mercilerine sorulduğunda bunun bir insan hakkı olduğu konusunda bizimle fikir birliğine varacaklardır. Ancak mesele; bu prensibin bu şekilde kabul edilmesinin sonuçlarını kavrayamamaları ve buna uygun faaliyetlerde bulunmaya hazır olmamalarıdır”²⁴

Gerçekten de insan hakları karnesi oldukça zayıf olan ülkelerin bu hakları engelli kişiler bakımından nasıl ve ne yönden sağlayıp korumak eğiliminde oldukları konunun düğümleneceği noktalardan biri olacaktır. Bu anlamda Sözleşmenin ruhunu oluşturan insan onuru, otonomi, engelliğe dayalı ayrımcılık, eşitlik ve erişilebilirlik gibi kimi kavramların bu sözleşme aracılığıyla yorumlanmasının, yalnızca bu Sözleşme özelinde değil, insan hakları kültürü ve pratiği bakımından da son derece önem taşıdığı da aşikârdır.

2. Sözleşmede Yer Bulan Engellilik Tanımı

Sözleşmeyi ele alırken her şeyden evvel cevaplanması gereken bir “tanım” sorusu belirlemektedir. Dezavantajlı bir grubu eksenine alan uluslararası sözleşmeler, iş görebilmenin bir gereği olarak, öncelikle söz konusu gruba ilişkin bir tanımlamayla yola çıkar. Örnekte Evrensel Çocuk Hakları Sözleşmesi -üzerinde dönen sosyal, kültürel ya da tarihsel tartışmalardan bağımsız olarak ve bunları bertaraf etmek adına- çocukluk tanımını ve dolayısıyla sözleşmeden doğan hak sahipliğinin sınırlarını on sekiz yaşın altında olan tüm insanlar olarak belirlemiştir²⁵. Öte yandan son derece heterojen bir grup olan engelli kişiler bakımından benzer bir

Türkmenistan raporları gösterilebilir.
<https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/226/49/PDF/G1522649.pdf?OpenElement> (Erişim tarihi: 5 Nisan 2016)

<https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/097/09/PDF/G1509709.pdf?OpenElement>

²⁴ Lindqvist, Bengt: “Standard Rules in the Disability Field- A New United Nations Instrument” in Human Rights And Disabled Persons: Essays And Relevant Human Rights Instruments, Theresa Degener /Yolan Koster-Dreese eds.,1995, 63-64

²⁵ Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 1,
<http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

tanımın kolay ve açık olamayacağı ortadadır. Bu olgu, bizzat Sözleşme'nin belirleyici unsurlarından biri olarak yer almakta ve Sözleşme'yi benzer insan hakları belgelerinden ayıran en önemli özelliklerden biri olmaktadır. Sözleşmede yer alan engellilik tanımına değinmeden önce, “engellilik nedir?” sorusuna cevap verirken değinilmesi gelenek haline gelmiş olan iki yaklaşımdan söz etmekte fayda vardır. Zira Sözleşmenin kaleme alınmasında bu yaklaşımlardan birinin bir diğerine öncelenmiş olması bir uluslararası hukuk belgesinin terminolojiye yön verip veremeyeceği sorusunu da gündeme getirmektedir.

Bu yaklaşımlardan ilki bugün artık geçerliliğini uluslararası düzenlemelerde kaybetmekte olan medikal eksenli yaklaşımdır. Engelliliği salt bir sağlık sorunu olarak ele alan ve konunun sosyal-ekonomik ve politik boyutlarını yadsıyan bir yaklaşım olması bakımından, bu yaklaşım dâhilindeki engellilik tanımı da genel olarak “kişinin işlevsel olanaklılığını kısıtlayan hal” olarak görülmektedir. Bu açıdan engelli kişi; fiziksel ya da zihinsel sakatlığı nedeniyle “tedavi edilmesi”, “tamir edilmesi”, “normalleştirilmesi”, “adapte olması” kısaca topluma uyum sağlaması beklenen, bu sorumluluğu kendisi üstelenen ve bu süreçte de medikal açıdan üzerine düşen her türlü müdahaleye katlanması gereken kişi olarak görülmüştür. Bu modelin, “*engelli bireyleri ancak genetik bir mirasın kurbanları ya da hastalık ve travma mağduru*”²⁶ olarak görmekle sınırlı kaldığı söylenebilir. Bu durumda, çoğunluk tarafından tasarlanan bir normallik tanımına uygunluğu bakımından kişilerin engellilik dereceleri belirlenecek ve egemen topluluk kendi algı ve ihtiyaçlarına göre tasarlanan düzenlemeler çerçevesinde yaşantısına devam ederken, engelli kişi bireysel problemi olan engelliliği aşabildiği ölçüde bu egemen hayata dâhil olacaktır. Medikal bir yaklaşıma dayanılarak yapılacak bir engellilik tanımından hareket eden hak içerikli belgelerin ne denli sınırlı olacağı da açıktır. Öte yandan evrensel bağlayıcılığı olan Sözleşme öncesinde var olan Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler'in geçmiş dönem belgelerinde rastlanan tanımlar uzun süreler bu ve benzeri bir yaklaşımdan etkilenir biçiminde olmuştur. Örneğe 1971 tarihli *Birleşmiş Milletler Akıl Sakatlığı olan Kişilere ilişkin Deklarasyon* ve 1975 *Engelli Kişilerin Haklarına ilişkin Deklarasyon*' da, her ne kadar eşitlik vurgusu yer almış olsa da göze çarpan bir özellik, söz konusu belgelerin

²⁶ Shakespeare, Tom: “Disability, Genetics and Global Justice”, *Social Policy & Society* 4:1,87-95, UK Cambridge, 2005

rehabilitasyon ve medikal bakıma ilişkin konulara odaklanması, engellileri daha ziyade korunması gereken bir grup olarak ele alması ve dolayısıyla paternalist bir dil barındırmasıdır²⁷. Yine, benzer belgelerin metinlerinde ‘sakatlık’, ‘engellilik’, ‘özürlülük’ gibi farklı derecelendirmelere başvurulmuş olması sosyal model savunucularının şiddetle karşı çıktıkları noktalardan bazılarıdır²⁸.

İkinci yaklaşım olarak, engellilerin insan hakları yaklaşımına öncülük eden sosyal model yaklaşımdan söz etmek gerekir. 1970’lere gelindiğinde 1960’ların bireysel hak arayışı mücadelesinden ilham alan çağdaş ülkelerde bir takım engelli hareketleri görünür olmaya başlamış ve engellilik durumunu “kişinin problemi” olarak gören genel algıya bir karşı duruş olarak konunun; toplumsal, mimari, hukuki, organizasyonel bir sorun olduğuna işaret eden ve bu bakımdan engelli kişiyi toplumun karşısına değil, mevcut toplumsal düzenlemeleri kişinin karşısına bir engel olarak koyan *sosyal yaklaşım modeli* gündeme getirilmiştir²⁹. Bu yaklaşımda esas olan noktalar engelli kişilerin toplumdaki diğer bireylere eşit olduğu ve olası bir adaptasyonun engelli kişiler tarafından değil toplum tarafından yapılması gerektiğidir. Bu bakımdan toplumsal hayata yön veren düzenlemeler insan farklılıklarını göz önünde bulundurularak yapılmalı, engellilik konusu her bakımdan eşitlik ve eşit haklar çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Öte yandan günümüzde, önceleri büyük ses getiren ve “büyük fikir”³⁰ olarak kabul gören sosyal yaklaşıma sayıca az da olsa eleştiriler baş göstermiş ve söz konusu yaklaşım sakatlıkların varlığını görmezden gelerek olguyu salt toplumsal bir problem olarak görmesi ve birtakım kolay klişelerden hareketle indirgemesi bakımından eleştirilere hedef olmaya başlamıştır³¹. Sosyal model, engellilik tanımını: “*kişilere baskıcı*

²⁷ Stein Michael/Lord Janet: “Future Prospects for the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities”, in UN Convention On Rights Of Persons With Disabilities : European And Scandinavian Perspectives, Gerald Quinn & Oddny Mjoll Arnardottir, eds., 2009 , s.21.

²⁸ Barnes, Colin/ Mercer, Geof: Exploring the Divide: Illness and Disability ,Leeds, The Disability Press, s.22.

²⁹ Oliver Mike: “The social model of disability: thirty years on”, Disability & Society, 28:7, s.1024.

³⁰ Shakespeare, Tom: “The Social Model Of Disability: An Outdated Ideology?” in Research in Social Science and Disability Journal, Volume 2,pp 9-28 (2002) s.9.

³¹ Ibid

ve ayırımcı sosyal ve kurumsal yapılar tarafından dayatılan ve onların sakatlıklarının ötesinde ve üstünde olan”³² durum olarak görmektedir. Ancak belirtildiği gibi böylesi bir tanımlamanın sadece toplumun ve toplumun “normalite” algısını sorumlu tutan boyutuna vurgu yapıyor olmasının sınırlılığına ve buradan hareketle salt bir sosyal yaklaşımın aksayan ve eksik kalan yanlarına işaret eden akademisyen ve aktivistlerin mevcut olduğunu yinelemek gereklidir³³. Tanım üzerinde teorik bir fikir birliği olmaması medikal modeli sosyal modele tercih etmek için değil, daha ziyade engellilik tanımının hem biyolojik hem de toplumsal yönlerini dikkate alarak bir içerik belirlemek ve böylece maksimum korumayı hedeflemek içindir³⁴. Modeller ve tanımlar üzerindeki tartışmalar bu yazının kapsamı içerisinde değerlendirilemeyecek kadar çok yönlü olduğundan, literatürün, insan haklarına öncülük eden model olarak - engelliliği bir kişisel trajedi olmaktan çıkartıp bu konuda toplumun dayattığı engelleri merkeze koyan- sosyal model olduğunu kabul ettiğini söylemekle yetinilecektir³⁵. Öte yandan Sözleşmenin, benimsediği kalkınma hakkı yaklaşımına dayanarak, sosyal modelin de ötesine geçtiğine ve birinci, ikinci ve üçüncü kuşak hakları bünyesinde barındırdığına işaret edilmektedir³⁶.

Yukarıdaki tartışmalara paralel, Sözleşmenin hazırlanış süresince üzerinde en fazla durulan hususlardan biri engelliliğin tanımına ilişkin bir madde bulunup bulunmayacağı ve bulunursa ne şekilde olacağı olmuştur

³² Oliver, Michael: *Understanding Disability: From Theory To Practice*, Basingstoke: Palgrave, 1996, s. 32.

³³ Bury, Michael: “On chronic illness and disability”, in *Handbook of medical sociology* C. E. Bird, P. Conrad, and A. M. Fremont (eds), New Jersey, PA: Prentice Hall, 2000, s. 179.

Burry’e göre engellilik hem sosyal hem biyolojik kaynaklıdır. Bu düşüncüyü savunan bir diğer çalışma için: L. Terzi, *The social model of disability: A philosophical critique*, *Journal of Applied Philosophy* 2/2 (2004), s. 141-157.

³⁴ Jonathan Kenneth Burns, *Mental Health and Inequality: a human rights approach to inequality, discrimination and mental disability*, *Health and Human Rights*, Vol. 11, No. 2 (2009), s. 19-31.

³⁵ Sosyal model ve insan hakları arasında kurulan bu ilişkinin, BM Engelli Hakları Sözleşmesi’ni ele alan yazarlar tarafından da doğrudan kurulduğu görülmektedir. Bu anlamda Engelli Hakları Sözleşmesi’nin sosyal modele dayandığı konusunda şüphe olmadığı görülmektedir.

³⁶ Stein, Michael: “Disability Human Rights”, *California Law Review* 95 (1), 2007, s.91.

³⁷. Uzun süren tartışmalar sonucu engelliliği tam anlamda tanımlayan bir hükme varılmazken, Sözleşme, giriş kısmında sosyal modelin de öngördüğü biçimde ancak bireylerin sakatlıklarını da dikkate alarak; engelliliğin “*gelişen bir kavram olduğu ve topluma diğerleri ile eşit biçimde bir katılımın önünde bulunan davranışsal ve çevresel engellerin kişinin sakatlığı ile etkileşiminden kaynaklanan bir durum*” olduğunu belirtmektedir. Burada engelliliğin ‘gelişen bir kavram’ olmasına yönelik yapılan vurgu son derece önemlidir.

Nitekim engellilik tanımının dinamik ve çok boyutlu oluşuna dayanan bu durum, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin yakın tarihli *Glor vs. İsviçre* davasına ilişkin kararında görünürlük kazanmıştır. Dava, zorunlu askerlik hizmetinin olduğu İsviçre’de, yapılan tıbbi muayene sonrası diyabet nedeniyle askerlik hizmetine uygun görülmeyen ve talep etmesine rağmen kendisine alternatif bir kamu hizmeti yapma seçeneği tanınmayan bir kişinin, aynı zamanda İsviçre Vergi Yasası uyarınca askerlikten muaf olanlardan alınan %3 lük bir verginin muhatabı olmasına ilişkindir. Söz konusu vergi ise % 40’ın üzerinde engeli bulunan kişilerden talep edilmemektedir. Öte yandan engeli % 40’ın altında bulunduğu gerekçesiyle başvuru *Glor* bu vergiden muaf tutulmamıştır. Kısaca, davacı *Glor*, hem engelli olması gerekçe gösterilerek askerlik görevine alınmamış ve kendisine alternatif bir kamu hizmeti seçeneği sunulmamış hem de engeli yeterli görülmediği için engellilere sağlanan bir vergi muafiyetinden yararlandırılmamıştır. Başvuranın AİHS’nin ayrımcılık yasağına ilişkin maddesinin ihlali iddiasına yönelik davada Mahkeme, ulusal ölçütlerin belirlediği sınırlara bağlı kalmaksızın diyabet durumunu bir engel olarak kabul etmiştir ve bu anlamda belirli bir sakatlığın altı ve üstünde kalanlar biçiminde yapılan bir vergi düzenlemesinin ayrımcılık yarattığı ve kamu yararına olmadığı görüşünü belirtmiştir ³⁸. Mahkemenin bu yaklaşımı doğrudan BM Sözleşmesinde yer alan engellilik tanımının rolünü akla getirmektedir. Bununla beraber AİHS ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. Maddesi engelliği bir ayrımcılık zemini olarak telaffuz etmemiş olsa da, Mahkeme engelliliği burada

³⁷ 2002 ve 2006 yılları arasında sekiz oturumdan oluşan Ad-Hoc Komitesi toplantıları boyunca tanım konusu üzerinde en çok tartışılan maddelerden biri olmuştur. <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/ahcstata2tscomments.htm>,

³⁸ *Glor v Switzerland* 13444/04, 85-87. Paragrafları, 2009

“herhangi başka bir durum” ibaresi altında ele almıştır³⁹. O hâlde bu ve benzeri örnekler doğrulamaktadır ki engellilik tanımı üzerinde bir uzlaşının olmaması, kavramın çok boyutlu ve dinamik yapısı göz önünde tutulduğunda hak sahipliği bakımından bir avantajdır.

Sözleşmenin amacını tanımlayan ilk maddenin ikinci fıkrasında, engelli kişiler için : “*çeşitli engellerle karşılaşmaları halinde diğerleriyle eşit bir şekilde topluma tam ve etkili şekilde katılmalarını engelleyen uzun süreli fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal sakatlığı olan kişilerdir*” denmektedir⁴⁰. Sözleşmeden de anlaşılacağı üzere tek başına sakatlık durumu kişiye engelli tanımını vermek için yeterli olmayıp, engellilik: kişide var olan bir sakatlık durumunun fiziksel ve sosyal engeller ile karşılaştığında şekillenip ortaya çıktığı bir durum ve söz konusu etkileşimin bir neticesi olarak kişiye atfedilen bir sıfattır. Sözleşmede yer alan “uzun sürelilik” ibaresi ise pek çok çevre tarafından talihsiz olarak nitelendirilmektedir zira bu ibare söz konusu maddenin uygulama alanını hem daraltıp hem de sınırlandıracaktır⁴¹. Engelliler ve engellilik üzerinde kesin bir tanıma varılmasının bir diğer zorluğu ise yazının başında da belirtildiği üzere söz konusu grubun son derece heterojen bir yapıda olmasındandır. Öyle ki fiziksel, zihinsel, sosyal, psikolojik, genetik, pek çok farklı kategoriye içinde barındıran engellilik, kimi zaman engelli kişilerin kendilerini böylesi bir kalıba sokmak istememeleri bakımından da problemlidir. Aynı şekilde Sözleşmenin hazırlık çalışmaları boyunca da engelli sivil toplum temsilcileri ‘birliktelik’ prensibinden hareketle, engelliğin bir bütün olarak ele alınması ve alt ayırımlara mahal verecek tanımlamalara gidilmemesi yolunda yoğun çaba sarf etmişlerdir. Özetle, Sözleşmenin engellik olgusunu ele alış biçimindeki yenilikçi ve cesaretli tutumu, yalnızca söz konusu sözleşme özelinde değil, insan hakları paradigması dâhilinde de altı çizilmeye değer bir noktadır. Zira bu durum insan haklarının kullanıcısı olan özneyi hak sahibi olmak bakımından tarih boyunca eşleştirilemediği ve bugün insan hakları eleştirilerinin de önemli bir kısmını tutan özellikler olan soyut bir rasyonel öznedan farklı tutmakta ve insan durumunun çeşitliliğine ve kırılabilirliklerine göre ele almaktadır.

³⁹ Glor v Switzerland 13444/04, 30 Nisan 2009

⁴⁰ CRPD , Madde 1

⁴¹ Lawson, Anna: “United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: New Era or False Dawn”, 34 Syracuse J. Int'l L. & Com. 563 (2006-2007) s. 595

3. Sözleşmenin Temel Prensipleri

Tanım sorusuna Sözleşme ile verilen cevabı açığa kavuşturmanın ardından Sözleşmeye yön veren kilit prensipleri ve bu prensiplerle ele alınan kimi Sözleşme maddelerini değerlendirmek uygun görünmektedir. Sözleşme, 1. Maddesinde amacını : “*Bütün engelli kişilerin insan hakları ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit olarak yararlanmalarını teşvik etmek, korumak ve sağlamak ve bu kişilerin doğuştan gelen onuruna saygı gösterilmesini teşvik etmek*” olarak tanımlar⁴². Bu noktada, Sözleşmenin giriş kısmında ‘otonomi’, ‘bireysel özgürlük’ ve ‘kendi adına seçim yapabilmek’ hususlarının altı çizilmiş bunun yanı sıra engellilik kategorisinde olduğu halde bir başka dezavantajlı guruba da dahil olması bakımından çifte dezavantajlı konumda bulunan gruplar olan kadınlar, çocuklar gibi grupların varlığına ve bu durumun hassasiyetine vurgu yapılmıştır⁴³. Yine giriş kısmında altı çizilen noktalardan olan engellilik ve yoksulluk ilişkisi, sosyal ve ekonomik kalkınmanın engellilik bakımından önemi ve bu konuda gereken uluslararası işbirliğine yapılan vurgular ilerleyen yıllarda gerçekleştirilebilecek uluslararası işbirlikleri açısından umut vericidir.

Gerek Sözleşmenin giriş kısmında, gerekse 3. Maddesinde yer alan kimi kavramlar sözleşmenin ruhunu ortaya koymak adına son derece önemlidir. 3. Madde, genel ilkeler olarak a) Kendi seçimlerini yapma özgürlükleri ve bağımsızlıkları da dahil olmak üzere, kişilerin doğuştan sahip oldukları onura ve bireysel özerkliklerine (otonomi) saygı gösterilmesi; (b) Ayrımcılık yapılmaması; (c) Topluma tam ve etkili katılım ve dahil olma; (d) Farklılıklara saygı gösterilmesi ve engelliliğin insan çeşitliliğinin ve insanlığın bir parçası olarak kabul edilmesi; (e) Fırsat eşitliği; (f) Erişilebilirlik; (g) Kadın ve erkek arasında eşitlik; (h) Engelli çocukların gelişen kapasitelerine saygı duyulması ve engelli çocukların kendi kimliklerini koruyabilmeleri için haklarına saygı duyulması prensiplerini sıralamıştır. Bu doğrultuda, burada bu ilkelerin bazılarının irdelememesi, gerek Sözleşmenin amacının ve ruhunun anlaşılması gerek de uygun bir biçimde hayata geçirilmesi bakımından önemlidir.

⁴² CRPD, <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf> (Erişim tarihi: 05.04.2016)

⁴³ CRPD, Supra 43, giriş kısmı

3.1. Onur ve Otonomi

Engellilik konusunda insan hakları modelinin oluşumunda rol oynamış olan en önemli kavramlardan biri insan onuru kavramıdır. Bununla beraber onur kavramı günümüz sosyo-politik tartışmalarında hemen her bağlamda ve çoğu kez birbirine zıt menfaatleri haklı kılabilmek adına kendisine referans yapılan bir nitelik kazanmıştır. Onur kavramı, haklar bağlamında, her şeyden önce insan haklarına dayanak teşkil etmek bakımından kurucu bir rol oynamakta ve bu anlamda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi başta üzere pek çok uluslararası insan hakları belgesinde telaffuz edilmektedir. Söz konusu metinlerde yer alan “bütün insanların haklar ve onur bakımından eşit olduğu”⁴⁴ veya “insanın ailesinin bütün üyelerinin doğuştan sahip oldukları insan onuru”⁴⁵ benzeri ifadeler, kavramın önemli olduğu konusunda evrensel bir uzlaşıya işaret ediyor gibi görünse de, bu belgelerin hiç biri onur kavramından ne anlaşılması gerektiğine ilişkin bir tanım vermemektedir⁴⁶. Oysa bu denli etkin olduğu düşünülen bir kavramın insan hakları ve bilhassa engelliler açısından anlamının açık kılınması bir zorunluluktur.

Bu bağlamda engellilik ve insan hakları konusundaki yazarlar bu anlamı, kişilerin “ekonomik bir değer” ya da “işe yararlılıkları” bakımından değil, sadece ve sadece insan olmaları bakımından bir değer oldukları için değerli oldukları tespiti ile dile getirmişlerdir⁴⁷. Bununla beraber “sadece insan olmanın” bir değer olmaya yetmediği ve bu bizzat çıplaklığın insanı ne denli savunmasız bıraktığı gerçeği Arendt tarafından bizlere çok önceleri “haklara sahip olma hakkı” ifadesiyle hatırlatılmıştır⁴⁸. O halde engelli bireylerin birer merhamet nesnesi olarak değil de hak sahibi öznel olduklarının hatırlanmasında insan onuru kavramı büyük bir etken olmuştur. Bu bakımdan önemli olan nokta, insan olmak ve hak sahibi olmak arasındaki ilişkide belirleyici ölçütlerin ne olduğu ve bu ölçütlere ne şekilde yaklaşılsa hak sahipliğinin gerçekleşeceği ve

⁴⁴ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 1. Maddesinde yer alan kullanımı

⁴⁵ BM Sivil ve Politik Haklar Sözleşmesi’nin giriş kısmında yer alan kullanımı

⁴⁶ McCrudden, Christopher: “Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights”, European Journal of International Law 19(4), 2008, s. 662.

⁴⁷ Quinn Gerald/ Degener Theresa: "Human Rights are for all : A study on the current use and future potential of the United Nations Human Rights instruments in the context of disability" , Office of the UN High Commissioner for Human Rights, Geneva, 2002, s.14.

⁴⁸ Arendt, Hannah: The Origins of Totalitarianism, New York, 1968, s. 297.

güçleneceği sorusunun açığa kavuşmasıdır. O hâlde engelli kişiler açısından insan onurunun ne anlama geleceğine yönelik bir değerlendirmede salt “insan olmak” gibi yüzeysel bir argümanın ötesine geçilmesi ve adeta bir soyutlama olan insanın açık edilmesi gereklidir. İşaret edilmesi gereken önemli bir diğer nokta modern insan onurunun kaynağı ve anlamını çoğu kez yapıldığı gibi salt bir otonomi içeriklendirmesiyle ele alacak olmanın yaratacağı eksikliklerdir⁴⁹. Zira böylesi bir bakış açısı, tam da insan farklılığını vurgulayan ve kırılgan bir grubun insan haklarını korumayı ele alan Sözleşmenin amacı ve ruhu ile bir çelişki yaratacaktır. Otonomi, her ne kadar Sözleşmenin kilit kavramlarından ve amaçlarından biri olsa da burada sözü edilen otonominin sahibinin kırılgan bir grubun özneli olduğu ve söz konusu otonominin hemen her durumda mevcut olmayıp çoğu zaman toplumsal ve ekonomik düzenlemelerle varılması gereken bir ideal olduğu unutulmamalıdır⁵⁰. O hâlde, insan durumunun çeşitliliğini temeline alan bir Sözleşme açısından akıl sahibi olmak ve özgür tercihlerde bulunabilmeye indirgenecek bir otonomi ve bundan kaynaklanan bir onur anlayışının Sözleşmenin kapsamına giren pek çok kişiyi Sözleşmede korunan haklardan mahrum bırakacağı ortadadır. Bu anlamda Sözleşmede yer alan onur ve otonomi arasındaki sıkı ilişki gözetilirken, bu ilişkinin kurulmasını sağlayacak olan kapasitelerin artırılmasına buna yönelik sosyo-ekonomik haklara ve devletlerin bu hakların gerçekleşmesi konusundaki yükümlülüklerine işaret etmek, engellilerin insan onurunun sadece kulağa hoş gelen, tesirli bir sözcük olmanın ötesine geçebilmesi açısından hayatidir. Bu bakımdan Sözleşme, aynı zamanda otonomi kavramının bilhassa kırılgan gruplar nazarında yorumlanması konusunda büyük yenilik getiren bir niteliktedir.

3.2. Ayırmıcılık Yasağı, Topluma Eşit ve Etkin Katılım

Sözleşmede tanımları yapılan kavramlardan önemli biri, şüphesiz “engelliliğe dayalı ayırmıcılık” kavramıdır. Buna göre engele dayalı ayırmıcılık:

“Siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alandaki tüm insan hak ve temel özgürlüklerinin diğerleri ile eşit bir şekilde kullanılması veya bunlardan yararlanılması

⁴⁹ Michael, Lucy: “defining dignity and its place in human rights”, New Bioethics , 20(1), 2014, s.19.

⁵⁰ Supra 48, s.16.

imkânını ortadan kaldıran veya bunu engelleyen her türlü ayrımın, dışlamanın veya kısıtlamanın engelliğe dayalı olarak yapılmasıdır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık, makul uyumlaştırmanın yapılmaması dâhil her türlü ayrımcılığı kapsar”⁵¹

Bu doğrultuda hemen her durumda ayrımcılıkla birlikte ele alınabilecek olan “eşit katılım” prensibi Sözleşmenin pek çok maddesinde göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları devletlerin farkındalık yaratma görevine ilişkin 8. Madde, adalete erişimi sağlayan 13. Madde, kişisel hareketliliği sağlayan 20. Madde ve eğitim sağlık, iş ve politik ve kamu ve kültürel hayatına katılımı sağlayan maddeler olarak sıralanabilir.

Esasen engelli bireyler bakımından ayrımcılık söz konusu olduğunda bunun en sık karşılaşılan hali makul uyumlaştırmanın/elverişli ortamın sağlanmaması yoluyla yapılan ayrımcılıktır. Sözleşme tanımına dayanılacak olursa, “elverişli ortam”(reasonable accomodation):

“Engellilerin tüm insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğerleriyle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere somut durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve uyarlamaları ifade eder”⁵².

Söz konusu değişiklik ve uyarlamaların toplumsal ve bireysel hayatın hemen her alanını kapsadığının altı çizilmelidir. Bu anlamda Sözleşme, 4. Maddesinde taraf Devletlerin bu konuda üstlendikleri yükümlülükleri uzun bir biçimde sıralar. Bu sıralamada dikkat çeken kimi özellikler, Sözleşmenin mevcut diğer insan hakları sözleşmelerine nazaran nasıl bir fark yarattığını ortaya koymak açısından da anlamlıdır. Örneğe 4. Maddenin 1. fıkrasının (e) bendi, Taraf Devletlere “Kişiler, örgütler veya özel teşebbüslerin engelliliğe dayalı ayrımcı uygulamalarını engellemek için gerekli tüm uygun tedbirleri alma” yükümlülüğünü getirmektedir. Bu anlamda Sözleşmenin öne çıkan bir diğer özelliği ayrımcılıkla mücadele eden bu değişiklikleri yalnızca kamu alanıyla sınırlı

⁵¹Türkçeleştirilmiş Sözleşme metni :

http://www.ulasilabilirturkiye.gov.tr/belgeler/2_mevzuatstandart/uluslararasi_sozlesme/bm_engellihaklarisozlesmesi.pdf

⁵² CRPD, Madde 2.

bırakmayı hedeflememesi ve insan hakları taleplerinde süregiden geleneksel kamu hayatı/özel hayat ayrımını ortadan kaldırmasıdır⁵³.

Engelliliğe dayalı ayrımcılıkta, makul uyumlaştırmanın gerçekleşmemesi yoluyla yapılan ihlallere bir örnek, yakın bir zamanda, AİHM *Çam v. Türkiye* davasında görünür olmuştur⁵⁴. Başvuranın, eğitim hakkına erişimde ayrımcılıkla karşılaştığı iddiasıyla AİHS'nin ayrımcılığı düzenleyen 14. Maddesine ve 1. Protokol'ün 2. Maddesinde yer alan eğitim hakkına dayandığı iddiasında, Mahkemenin BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nde yer alan *makul uyumlaştırma* tanımına yaptığı atıf son derece önemlidir. Dava, görme engelli başvuranın 2004 yılında başvurduğu İstanbul Üniversitesi'ne bağlı konservatuvara kabul edilmemesine ilişkindir. Başvuran, konservatuvara giriş şartı olan müzik sınavını başarıyla geçmiş ve konservatuvarda eğitim görmek isteyenlerden sağlaması beklenen bir sağlık raporunu da başvurusuna dâhil etmiştir. Raporda başvuranın görme engelinin bağlama enstrümanını çalmak açısından bir engel teşkil etmediği ve bağlama çalmak ve görebilmek arasında bir ilişki olmadığı tespiti yer almaktaysa da, okul yönetimi bu rapora itiraz ederek raporu veren doktora konservatuvarda yer alan tüm bölümlerin görme kapasitesini gerektirdiği yönünde beyanda bulunmuş ve buna paralel başvuranın başvurusu reddedilmiştir. Konunun iç hukukta sonuç bulmamasıyla AİHM'ne yönelen başvuruda taraf devlet Türkiye, konservatuvarda görme engelli kişileri barındıracak yeterli donanımın olmadığı savunmasına dayanmıştır. Öte yandan tam da bu savunmanın kendisi makul uyumlaştırmanın sağlanmaması yoluyla yapılan dolaylı ayrımcılığın altını çizer niteliktedir. Davacı, makul uyumlaştırma kavramına dayanmamış olsa dahi, AİHM'si kararında makul uyumlaştırma yapılmaması yoluyla var olan ayrımcılığa ve bu anlamda dikkate alınacak olan uluslararası hukuka ve BM Engelli Hakları Sözleşmesinin 2. Maddesine atıfta bulunmaktadır⁵⁵.

Ayrımcılıkla mücadele konusunda taraf devletlere sıralanan yükümlüklerden göze çarpan bir diğeri ise şu şekildedir:

“Taraf Devletler ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili olarak kaynakları ölçüsünde azami tedbirleri almayı ve

⁵³ Megret, Frederic: “The Disabilities Convention: Towards a Holistic concept of Rights”, The International Journal of Human Rights, 2008, 12(2), s. 266.

⁵⁴ ECHR 068 (2016) 23.02.2016

⁵⁵ 51500/08. 2016, 38 ve 53. Paragrafları, Bu dava henüz Final aşamasında değildir.

*gerektiğinde uluslararası işbirliği çerçevesinde engellilerin bu haklardan tam olarak yararlanmasını aşamalı olarak sağlamak için işbu Sözleşme'de yer alan ve uluslararası hukuka göre derhal uygulanması gereken yükümlülükleri yerine getirmeyi taahhüt eder*⁵⁶.”

İfadede yer alan “derhal” vurgusunun rastlantısal olmadığının altının çizilmesi gerekir. Bu bakımdan söz konusu olan sosyal ve ekonomik haklar olduğunda, taraf devletler tarafından öne sürülebilen “ekonomik imkânsızlık” ve “kademeli ilerleme” gerekçeleriyle sözleşmenin uygulanmasının gerçekleşmemesini önlemek adına, imkânların azami bir şekilde kullanılması gerekliliği; bunun derhal gerçekleşmesi ve bu anlamda gerekirse uluslararası iş birliğine başvurulması son derece önemlidir. Bu nokta, Sözleşmeyi diğer insan hakları belgelerinden bir adım öne çıkarmak bakımından da rol oynamaktadır. Zira Sözleşmede yer alan uluslararası işbirliği ifadesinin bir seçenek değil bir yükümlülük olarak kaleme alınmış olduğu açıktır.

3.3. Eşitlik ve Farklılık

Eşitlik kavramı, engellilik ve insan hakları ilişkisinde şüphesiz büyük önem taşıyan bir diğer kavramdır. Burada akla gelebilecek doğal bir nokta, sözü edilen eşitlik anlayışının “eşit kişilerin eşit şeylere sahip olacakları”⁵⁷ şeklinde katı ve formel bir anlayışından hareket edemeyeceği ve doğal olarak biçim, yetenek ve kapasitelerdeki farklılıkları göz önünde bulunduran ve buna ilişkin düzenlemelerle kişileri eşit bir başlangıç çizgisine yaklaştıran bir yaklaşım olacağıdır. Bunun aksi yönünde benimsenecek bir eşitlik anlayışı sonucu, aynı tip davranışın herkeste aynı sonucu doğurmayacağı ve birilerinin kendini hemen her durumda dezavantajlı konumda bulacağı dolaylı ayrımcılık adı verilen durum ortaya çıkması kaçınılmazdır⁵⁸. O hâlde Sözleşmede konu edilen eşitlik kavramının, eşit fırsatlara sahip olabilmek ilkesinden hareketli bir eşitlik anlayışı olduğu ortadadır. Sözleşme ile hakları garanti altına alınan grup, son derece farklı alt grupları da bünyesinde barındıran bir grup olduğundan, yaratılması gereken eşit fırsatlar da ulaşımdan iletişime;

⁵⁶ CRPD, Madde 4: Genel yükümlülükler

⁵⁷ Aristoteles, Ethica Nichomanea, V, III, 1131a-1131b

⁵⁸ Aart, Hendriks: “The significance of Equality and Non Discrimination for the protection of the Rights and Dignity of Disabled persons”, Human Rights and Disabled Persons, Kluwer, 1995, s.52.

eğitimden çalışma hayatına, her türlü alanda türlü eşitsizlik ve ayrımcılıkları gidermek zorunluluğu anlamına gelecektir.

BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin, engelli kişilerin insan haklarına ilişkin Genel Yorumunda ortaya konulduğu üzere: kırılgan ve dezavantajlı gruplar özelinde alınacak pozitif tedbirler yapısal dezavantajların giderilmesi ve engelli kişilerin tam ve eşit katılımının sağlanması amacıyla engelli kişilere yönelik avantaj sağlayıcı eylemler içermelidir. Bu da son derece geniş ve konuya özgü tedbir ve uygulamalar alınmasını gerektirmektedir⁵⁹. Bu anlamda Sözleşmenin konu edindiği maddi eşitlik anlayışının, Fredman'ın belirttiği gibi: toplumun marjinalize olmuş kesiminin yaşadığı dezavantajlarını giderebilmesi, bu marjinalize olumsuzlukla özdeşmiş dışlanma, damgalanma ve şiddetle mücadele etmesi ve bu konularda pozitif önlemler sağlaması gerekmektedir⁶⁰.

Sözleşmenin eşitlik ve ayrımcılık yasağına ilişkin 5. Maddesi , eşitlik konusunu dört farklı durum özelinde ele almıştır. Bunlardan ilki *“herkesin hukuk önünde eşit olduğunu ve ayrımcılığa uğramaksızın herkesin hukuk tarafından eşit korunmaya ve hukuktan eşit yararlanmaya hakkı olduğunu kabul eder”* ifadesidir. İkinci fıkra, eşitlik ve ayrımcılık yasağı arasındaki ilgiyi ortaya koymakta ve *“taraf devletler, engelliğe dayalı her türlü ayrımcılığı yasaklayacak ve engellilerin herhangi bir nedene dayalı ayrımcılığına karşı eşit ve etkili şekilde korunmasını güvence altına alacaklardır”* demektedir. Üçüncü ve dördüncü fıkralar ise makul uyumlaştırma ve alınacak pozitif tedbirlerin eşitlik karşısı değil bizzat eşitliği destekler nitelikte olmalarının altının çizilmesidir⁶¹.

Bu noktada hukuki eşitlik, Sözleşmenin diğer maddeleri ile ilişki içinde üç biçimde açığa kavuşturulmalıdır. Bunlar hukuki ehliyet sahibi olma, hukuki ehliyetin kullanımı ve hukuk karşısında eşit koruma ve yarar prensipleridir. Buna ilişkin değinilmesi gereken son derece önemli bir madde; Yasa Önünde Eşit Tanınma ilkesini düzenleyen 12. Maddedir.

⁵⁹ General Comment No. 5, Persons with Disabilities (Eleventh session, 1994), U.N. Doc E/1995/22 at 19

⁶⁰ Fredman, Sandra: “Providing equality: Substantive equality and the positive duty to provide”, South African Journal of Human Rights, 21(2), 163–190, 2005, s. 167

⁶¹ CRPD Madde 5

Buna göre; “*Taraf Devletler, engellilerin bulundukları her yerde kişi olarak tanınma hakkı olduğunu yeniden onaylamaktadır, Taraf Devletler, engellilerin yaşamın tüm alanlarında diğerleriyle eşit bir şekilde hukuki ehliyet (legal capacity) sahip olduğunu kabul eder*” Bu anlamda sözleşmenin 12. Maddesinin doğru uygulanacak olduğu taktirde “potansiyel bir devrim” niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür⁶². Madde, devamında bireylerin hukuki ehliyetlerinin kullanımında destek alabilmeleri için gerekli desteğin sağlanmasını, alınacak tedbirlerin kişilerin irade hak ve tercihlerine en yüksek düzeyde uygunluğunu ve tedbirin orantılılığını aynı zamanda en kısa zaman için uygulanmasını öngörür. Sözleşme, aynı zamanda hiç bir yerde “vasi” kavramına yer vermemekte ve 12. Maddenin son fıkrası engellilere; mülk edinme, mirasa sahip olabilme, mali işleri kontrol etme noktalarında diğer bireylerle eşit hak sağlanmasını garanti altına almakta ve bu hususlarda etkin tedbirler alınması gerekliliğini vurgulamaktadır.

12. Madde, Sözleşmenin hazırlanması aşamasında üzerinde en çok tartışılan maddelerden biri olmuştur. Burada son derece önemli bir nokta Sözleşme metninin Türkçeye uyarlanışında ve resmi tercümesinde “hak ehliyeti” olarak ele alınmış olmasıdır⁶³. Oysa orijinal metinde “*legal capacity*” kavramı olarak yer almakta olan kavram hak ve fiil ehliyeti olarak bir ayırım yapmamaktadır. Esasen Çince ve Arapça gibi dillerde de kelimenin tercümesi yalnızca hak ehliyeti anlamına geldiğinden sözleşmeye bir açıklayıcı not düşülmesi ve kavramın hem hak hem de fiil ehliyetini kapsayacak biçimde ele alınması tartışılmışsa da belge kabul edilen haliyle böyle bir ibare taşımamaktadır⁶⁴. Sözleşmenin hazırlanma süresinde bilhassa engelli sivil toplum örgütleri tarafından üzerinde ısrarla durulan nokta kanun karşısında eşitlik hükmünü düzenleyen bu maddenin sadece pasif bir hak ehliyeti değil aynı zamanda fiil ehliyetinin de kullanımını garanti altına alması ve vesayet düzenlemelerinin kötüye kullanımının engellenmesi olmuştur. Yine bu grupların dile getirdiği nokta, kişilerin fiil ehliyetlerini kullanırken yardım almasının onların bu

⁶² Minkowitz, Tina: “The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Right to be free from non-consensual psychiatric interventions”, 34 Syracuse Journal of International Law and Commerce 2007, s.408.

⁶³ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm> (Erişim 05.04.2016)

⁶⁴ Dhanda, Amita: “Legal Capacity in the Disability Rights Convention: Strangelehold of the past or lodestar for the future”, 34 Syracuse J. Int'l L. & Com. 429 (2006-2007) s.453.

ehliyetle sahip olmalarının önünde bir engel olmadığıdır⁶⁵. Burada sözü edilen ve dilimize “hak ehliyeti” olarak tercüme edilen ehliyet, haklara sahip olabilmek anlamında bir ehliyet olmasının ötesinde bu hakların kullanımı bakımından da önem taşımaktadır⁶⁶. Bu anlamda Sözleşme hazırlanırken kaygı duyulan noktalardan biri de maddenin Türkçeye çevirisinde olduğu gibi yalnızca hak ehliyetini içerecek biçimde anlaşılacak olması olmuştur. Nitekim Komite’ye ulaşan ülke raporlarında kimi ülkelerin 12. Maddeyi hiç anlamadıkları ve 12. Maddeyi iç hukuk düzenlemelerinde yalnızca bir hak ehliyeti olarak yorumladıkları gerçeği ortaya çıkmıştır⁶⁷. Unutulmaması gereken, Viyana Sözleşmeler Hukuku Sözleşmesinin 31. Maddesinin de öngördüğü üzere, uluslararası sözleşmelerin amaçlarına uygun olarak okunup yorumlanması gerekliliği ve dolayısıyla linguistik nedenlere sığınarak bu sözleşmenin kapsamının daraltılamayacağıdır⁶⁸.

Sözleşmeden bir paradigma değişimi olarak söz edilmesindeki en önemli unsur şüphesiz engelli kişilerin aktif birer hak öznesi olarak yer almaları durumudur. İşte bu anlamda 12. Madde bu durumun en bariz ortaya çıktığı düzenleme olarak ele alınabilir. Bilhassa bu maddede yer alan hakların kullanımı konusunda ortaya çıkan “destekli seçim” (*supported decision making*) kavramı, vesayet kavramını geride bırakarak evrilen bir anlayışın uzantısıdır⁶⁹. O hâlde destekli seçim kavramı için

⁶⁵ Ibid

⁶⁶ Türk Hukukuna ve pek çok çağdaş hukuk sistemine göre hak ehliyeti herkes tarafından, doğumla ve kişinin özelliklerinden bağımsız olarak kazanılan kişi olabilme ehliyetidir. Herkesin hak ehliyeti sahibi olması ancak bunu kullanırken birtakım kısıtlamalara maruz kalabilmesi halleri arasında; ayırt etme gücü ve akıl hastalığı bulunmaktadır. Bu haller hak ehliyetinin kazanılabilmesi bakımından kural olarak bir rol oynamazken bazı hakların kazanılması bakımından ayırt etme gücü yokluğu ve akıl hastalığı; evlenme, evlilik dışı çocuğu tanıma ve velayet ve vasilik konularında hak kazanımını engeller. TMK 133, TMK 348, TMK 479

⁶⁷ Dinerstein, Robert D.: "Implementing Legal Capacity Under Article 12 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: The Difficult Road From Guardianship to Supported Decision-Making." Human Rights Brief 19, no. 2 (2012): 8-12, s.11

⁶⁸ UN VCLT, 18232, 1969

⁶⁹ Dhanda Amita, Legal Capacity in the Disability Rights Convention: Stranglehold of the Past or Lodestar for the Future? 34 Syracuse J. Int'l L. & Com. 429 (2007)

paradigma değişimi ve otonomi algısını ortaya koyan en önemli kavramlardan biri denilebilir ⁷⁰.

Bu bölümü kapatmadan evvel hukuki ehliyet konusunu düzenleyen 12. Madde ve engelli kişilerin demokratik düzene katılımı ilişkisini ele alan son derece önemli olan bir karar olan *Kiss v. Macaristan* kararına değinmek, sözü edilen kavramları somutlaştırmak adına uygun olacaktır. AİHM'nin verdiği bir karar olarak bu karar da diğerleri gibi, BM Engelli Hakları Sözleşmesiyle getirilen standartlara referans barındırması ve Sözleşmenin bölgesel hukuk sistemlerine ve yargılamalara etkisini sergilemek açısından önemlidir. *Kiss v. Macaristan* davasında konu olan olay, manik depresyon teşhisiyle kısmi vesayet altına alınan başvuruçunun Macar yasalarınca vesayet altındaki kişilerin otomatik olarak oy hakkını kaybetmesi nedeniyle oy kullanamamasına ilişkindir. Kısmi vesayet altında bulunması nedeniyle genel seçimlerde oy kullanamayan başvuran konuyu AİHM'e taşımış ve argümanları arasında BM Engelli Hakları Sözleşmesine de yer vermiştir. Öte yandan Mahkeme, konuyu serbest seçim hakkını düzenleyen AİHS'sinin 1 No'lu Protokolün 3. maddesi'nin ihlali olarak ele almıştır.

Davanın önemi her şeyden önce AİHM'in ilk kez bir kararında BM Engelli Hakları Sözleşmesine üst hukuk kaynağı olarak atıfta bulunmuş olması bakımındandır ⁷¹. Nitekim bu yol, burada da ele alınan kimi davalarda ortaya konduğu üzere, ilerleyen kararlarda da görünür olmaya devam etmiştir. AİHM'si, kararında, oy kullanabilme kriterlerini belirlemede her ne kadar ülkelerin yasayla belirlenmiş ve orantılı bir takdir alanı olduğunu kabul etse de söz konusu durumda olduğu üzere, kısmi bir vesayet altına giren herhangi bir kimsenin oy hakkından otomatik olarak mahrum kalacağı bir düzenlemenin kabul edilemez olduğunu belirtmiş ve kucaklayıcı olmadığını altını çizmiştir ⁷². Mahkeme, özellikle zihinsel engelliler gibi kırılgan gruplar söz konusu olduğunda söz konusu grupların hali hazırda, gözle görülür ve süregelen bir ayrımcılık ve damgalamanın muhatabı olduklarından hareketle, devletin takdir yetkisinin daha kısıtlı olması gerektiğinin ve sınırlama konusunda hakikatli gerekçelerinin bulunması gerekliliğinin altını

⁷⁰ Dinerstien, Robert, Supra 67, s.8.

⁷¹ Application no. 38832/06 paragraf 14-44

⁷² Application no. 38832/06 paragraf 42

çizmiştir⁷³. Mahkeme, bu tutumu benimsiyor olmasına gerekçe olarak söz konusu grubun geçmişten bugüne kadar ayrımcı uygulamaların muhatabı olmuş olması ve yasaların da bunu destekleyici olmaması gerektiğine dayanmıştır. Bu gerekçeyle bir mahkeme kararına dayanmaksızın vesayet altına giren kişilerin sırf zihinsel engellilik durumlarına dayanılarak otomatik olarak oy hakkını kaybetmelerine yönelik bu düzenlemeyi gerekçeli bir sınırlandırma nedeni olarak görmediğini belirtmiş ve uluslararası hukuku da gözeterek AIHS'nin 1 no'lu protokolünün 3. Maddesinin ihlali olarak değerlendirmiştir⁷⁴.

Değerlendirme ve Sonuç

Engelli kişilerin insan hakları açısından bir devrim olarak dile getirilen Sözleşme ve bu sözleşmede öne çıkan kimi kavramları ele alan bu kısa çalışmada ortaya koyulan noktalar, Sözleşme'nin neden bir paradigma değişikliği olarak tanımlanır olduğunu açık kılmak adına bir başlangıç olarak değerlendirilebilir. Öte yandan ele alınan sözleşmenin mevcut uluslararası insan hakları belgeleri arasında kapsayıcılık ve koruyuculuk bakımından neden öne çıktığı ve bu anlamda insan hakları algısı ve hukukuna nasıl bir katkı yaptığı, Sözleşmenin söz konusu kavramları ele alışında gizlidir.

Sözleşmede öne çıkan engellilik tanımı esasen sosyal modeli de aşan bir nitelikte olup bu tanımdan yola çıkarak türetilen insan hakları “holistik” bir karakter taşımaktadır. Gerçekten de engellilik özelinde bir insan hakları yaklaşımını ortaya koyan sözleşmenin gerek sivil-politik, gerek ekonomik-sosyal ve gerekse dayanışma haklarını bünyesinde barındıran bir koruma sağlıyor olması bu haklara ilişkin süregelen ayrımları ortadan kaldırmak ve hakların birbiri ile olan kaçınılmaz ilişkisini ortaya koymak bakımından önemlidir⁷⁵. Zira salt sosyal modelin önem verdiği ve sivil haklar fikrinden hareketle geliştirilecek pek çok husus daha formel bir eşitlik tanımı üzerinde durmakta ve bu da insan hakları alanında sınırlı bir uygulanabilirlik göstermekteyken; insan hakları modeli, gerek bireylerin eşitliğine vurgu yapmakta, gerekse bu eşitlik

⁷³ Ibid

⁷⁴ Application no. 38832/06 paragraf 42, 44

⁷⁵ Ibid

anlayışını dezavantajlı konumda olan guruba gerekli pozitif yükümlülükleri yerine getirmek aracılığıyla vaat etmektedir ⁷⁶.

Sözleşmenin bir diğer önemli özelliği engelliliğin bir insan hakkı meselesi olarak görülmesi gerekliliğinin ve bu yöndeki değişimin salt pozitif hukuk aracılığıyla gerçekleşmeyeceğini kabul edilmiş olmasıdır. Bu bakımdan Sözleşme'ye imzacı taraf Devletler, bu algı değişimini, ironik bir biçimde yine sözleşmeye taraf olarak ve dolayısıyla pozitif hukuk uyarınca yükledikleri bir sorumluluk dahilinde yapacaklardır. Zira taraf Devletlere; ayrımcılık yasağı, engelli kişilerin insan onuru ve kapasiteleri yönünde bilinç yükseltme ve toplumsal farkındalık artırma ödevini düzenleyen sekizinci maddesiyle Sözleşme, salt hukukla gerçekleşmeyecek olan bir değişimi yine bizzat hukukla gerçekleştirecek olma iddiasını barındırmaktadır. O hâlde yakın zamanlarda Türkiye açısından da dikkat çeken farkındalık yaratma çabalarında Sözleşmenin imzalanmış olması gerçeğinin rol oynadığı söylenebilir.

İnsan hakları enflasyonu kavramının sıkça dile getirildiği bir dönemde Sözleşmenin engelli kişiler lehine yeni haklar doğurup doğurmadığı konusuysa çoğu kez bir olumsuzla cevaplanmaktadır. Konuyla uğraşan pek çok isme göre Sözleşme, bu anlamda yeni haklar doğurmamış ancak mevcut sözleşmelerde yer alan insan haklarını engelli kişiler lehine yorumlamıştır. Bunun dışında Sözleşmenin bilhassa vurgu yaptığı uluslararası işbirliği yükümlülüğü gerekçesiyle üçüncü kuşak dayanışma hakları bakımından haklar yarattığını iddia eden görüşler de mevcuttur. Bu çalışma bakımından savunulan bir noktaysa Sözleşmenin yeni haklar yaratması tartışmasının ötesinde mevcut insan hakları algısı ve pratiğine katkıda bulunacak kimi kavramlara yeni bir bakış açısı getirmiş olmasıdır.

Daha önce belirtildiği gibi, Sözleşmenin uygulanışının takibi adına, evrensel bağlayıcılığı olan diğer sözleşmelerde olduğu üzere, Sözleşmenin kendisi de bir koruma mekanizması getirmektedir. Madde 33'e göre taraf Devletler bu konuyla ilgili tayin ettikleri organlarını belirtmelidirler. Yine Sözleşmenin uygulanmasında doğabilecek ihtiyaçlar bakımından uluslararası işbirliğine yapılan vurgu son derece önemlidir. Sözleşme, 34. Maddesi ile konu ile ilgili bir Komite kurulmasını öngörür ve bu konuda

⁷⁶ Michael Ashley Steint, Disability Human Rights, California Law Review, Vol 95, No 1, 2007, s.76.

taraf devlet raporlarını inceler. Bu noktada fark yaratan bir özellik, gerek Sözleşmenin hazırlanış süresince gerekse takibinde engelli bireylerin ve konuyla ilgili organizasyonların katılımının son derece yüksek olmasıdır. Tüm engelli hareketi boyunca slogan olan “*biz olmadan bizimle ilgili hiçbir şey olamaz*” (nothing about us without us) ilkesinden de yola çıkarak, bu gözlem komitesinde bizzat engelli bireylerin yer almasına hassasiyet gösterilmiştir. Son olarak sözleşmenin getirdiği Seçmeli Protokol sayesinde, Komitenin taraf devlet vatandaşlarından bireysel ve grup şikayetleri alabileceği veya kendisinin belirleyeceği bir taraf devlette inceleme başlatabileceğidir⁷⁷. Öte yandan Komitenin ele aldığı şikayetlerin henüz sayıca sınırlı olması ve taraf Devletler üzerinde hukuki bir bağlayıcılığı olmaması nedeniyle bu çalışmada Sözleşme ile etkileşimi dâhilinde yalnızca bazı AİHM kararlarına değinilmiştir.

Sözleşme Komitesinin aldığı yakınmaların sayısı, Seçmeli Protokolü imzalayan ülkelerin sayısının da görece az olmasından dolayı henüz oldukça sınırlıdır. Öte yandan dikkat çeken bir nokta hali hazırdaki mevcut yakınmaların pek çoğunun gelişmiş ülkeler tarafından yapılmış olmasıdır⁷⁸. Onuncu yılına yaklaşırken, engelli kişilerin hakları ve standartları bakımından global düzeyde etkili olmayı hedef alan ve bilhassa engellik ve kalkınma ilişkisini ve bu konuda doğan uluslararası yükümlülük ve işbirliğini önemseyen bu Sözleşmeden doğan hak ihlallerinin giderilmesinde, gelişmekte olan ülkelerin durumunun ne olacağı sorusuysa merak konusu olarak görünmektedir. Zira Sözleşmenin bir üst hukuk olarak Avrupa düzeyindeki bölgesel insan hakları koruma sistemlerine ve AİHM’e etkimiş olması sevindiricidir; ancak aynı durumun dünyanın geri kalanı için söylemek henüz mümkün görünmemektedir.

Son olarak büyük bir sempatiyle karşılanan Sözleşmenin, taraf Devletlerin başta engellik algısı olmak üzere, ulusal yasal düzenlemelerinde ve insan hakları kültürlerinde potansiyel bir değişim ve gelişim yaratacağı umudunu yinelemek gerekir. Bu anlamda, geçtiğimiz yıllarda kendisine ülkesinde engelli hakları olup olmadığı sorulan bir kişinin : “elbette var, örneğin bir sürücü engelli birine çarptığı zaman yine de ceza alıyor” şeklinde verdiği cevapta ortaya çıkan ve engelli kişileri

⁷⁷Madde 1, Opsiyonel Protokol,

<http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>

⁷⁸ <http://juris.ohchr.org/en/search/results?Bodies=4&sortOrder=Date> (Erişim : 05.04.2016)

hukukun yalnızca nesnesi ve edilgeni kılan ortalama bir anlayışın, yakın zamanda ortadan kalkacağı ümidini ve bunda Sözleşmenin büyük rol oynayacağını belirtmek anlamlı olacaktır.

Kaynakça

- Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1968
- Barnes C. & Mercer G., *Exploring the Divide: Illness and Disability*, Disability Press, Leeds, 1996
- Burns, Jonathan, *Mental Health and Inequality: A Human Rights Approach To Inequality, 9 Discrimination And Mental Disability*, Health and Human Rights, Vol. 11, No. 2, 200
- Chloe E. Bird, Peter Conrad, Allen M. Fremont, Stefan Timmermans, *Handbook of Medical Sociology*, New Jersey, PA: Prentice Hall, 2000
- Degener Theresa /Yolan Koster-Dreese, *Human Rights And Disabled Persons: Essays And Relevant Human Rights Instruments*, Martinus Nijhoff, 1995
- Despouy, Leandro, *Human Rights and Disabled Persons*, Human Rights Study Series, No 6, UN Sales no E92XIV
- Dhanda, Amita, *Legal Capacity in The Disability Rights Convention: Strangehold Of The Past Or Lodestar For The Future*, 34 Syracuse J. Int'l L. & Com. 429
- Dinerstein, Robert D., *Implementing Legal Capacity Under Article 12 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: The Difficult Road From Guardianship to Supported Decision-Making*, Human Rights Brief 19, no. 2 (2012): 8-12
- Fredman, Sandra, *Providing Equality: Substantive Equality And The Positive Duty To Provide*, South African Journal of Human Rights, 21(2), 163–190, 2005
- Jonathan Kenneth Burns, *Mental Health And Inequality: A Human Rights Approach To Inequality, Discrimination And Mental Disability*, Health and Human Rights, Vol. 11, No. 2 (2009)
- Lawson, Anna, *United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: New Era or False Dawn*, 34 Syracuse J. Int'l L. & Com. 563 (2006-2007)

- Lawson Anna / Gooding Caroline, *Disability Rights in Europe*, Hart, Oxford, 2005
- Minkowitz, Tina, *The United Nations Convention On The Rights Of Persons With Disabilities And The Right To Be Free From Non-Consensual Psychiatric Interventions*, 34 Syracuse Journal of International Law and Commerce 2007
- Mccrudden, Christopher, *Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights*, European Journal of International Law 19(4), 2008
- Megret, Frederic: *The Disabilities Convention: Towards a Holistic concept of Rights* ,The International Journal of Human Rights, 12(2), 2008
- Michael, Lucy, *Defining Dignity And Its Place In Human Rights*, New Bioethics , 20(1), 2014
- Michael Ashley Steint, *Disability Human Rights*, California Law Review, Vol 95, No 1, 2007
- Oliver Mike, *The Social Model Of Disability: Thirty Years On*, Disability & Society, 28:7, 2013
- Oliver, Michael, *Understanding Disability: From Theory To Practice*, Basingstoke: Palgrave, 1996
- Quinn Gerald/ Degener Theresa, *Human Rights are for all : A study on the current use and future potential of the United Nations Human Rights instruments in the context of disability* , Office of the UN High Commissioner for Human Rights, Geneva, 2002
- Quinn Gerald/Arnardottir Oddny Mjoll, *the UN Convention On Rights Of Persons With Disabilities : European And Scandinavian Perspectives*, Brill/Nijhoff, 2009
- World Report on Disability, WHO, 2011
- Shakespeare, Tom, *Disability, Genetics And Global Justice*, Social Policy and Society, 4(1): 87–95.
- Shakespeare, Tom, *The Social Model Of Disability: An Outdated Ideology?* in Research in Social Science and Disability Journal, Volume 2, 9-28, 2001
- Stein, Michael, *Disability Human Rights*, California Law Review 95 (1), 2007

- Yardımcı, Sibel/Bezmez,Dikmen, *Muhtaç” ile “vatandaş” arasında: Türkiye’de sakat öznelliği üzerine bir tartışma*, Toplum ve Bilim Dergisi (126), 2013
- Yardımcı, Sibel/Bezmez,Dikmen, *In search of disability rights: citizenship and Turkish disability organizations*, Disability & Society, 25:5, 2010, 603-615